

Biskup, Marian

Testament kustosza warmińskiego Feliksa Reicha z lat 1538-1539

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 649-675

1972

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARIAN BISKUP

TESTAMENT KUSTOSZA WARMIŃSKIEGO FELIKSA REICHA Z LAT 1538—1539

Znaczenie testamentów wyższych duchownych warmińskich doceniano w nauce już od dawna. Świadectwem tego są choćby publikacje zawierające przedruki testamentów kustosa warmińskiego Tomasza Wernera z r. 1498¹ i biskupa warmińskiego Tidemanna Giesego z r. 1550². W szczególności pierwszy z nich stał się już przedmiotem pełniejszej analizy ks. Juliana Wojtkowskiego, wydobywającej znaczenie zawartych w nim danych dla poznania zainteresowań intelektualnych, głównie zaś odtworzenia warsztatu naukowego i bibliofilskich zamiłowań kanonika Tomasza Wernera³.

Natomiast — rzecz znamienita — do mało dotąd znanych i wykorzystanych w znikomym stopniu przez badaczy należy testament kustosa warmińskiego Feliksa Reicha spisany na przełomie lat 1538—1539⁴. Jego szesnastowieczny odpis znajduje się dzisiaj w zbiorach *Staatliches Archivlager* w Getyndze (NRF) w słabo dotąd wykorzystywanym dziale *Etatsministerium* (Ermland, 31e, nr 179, k. 1—9v). Znaczenie tego testamentu polega przede wszystkim na tym, że autorem jego był członek kapituły warmińskiej w czasach Mikołaja Kopernika, a przy tym związany z nim bardzo ściśle, zwłaszcza od lat dwudziestych XVI stulecia. Po drugie zaś —

¹ F. Hipler, *Meister Thomas Werner, Domcustos von Ermland und Professor der Theologie in Leipzig*, *Pastoralblatt für die Diöcese Ermland*, Bd. 17, 1885, nr 5, ss. 54—59.

² F. Hipler, *Das Testament des Bischofs Tideman Giese von Ermland vom 16. Januar 1550*, *Pastoralblatt für d. Diöcese Ermland*, Bd. 10, 1878, nr 8, ss. 91—96. Por. też H. Zins, *Nieznaný testament biskupa warmińskiego Maurycego Ferbera, w: W kręgu Mikołaja Kopernika*, Lublin 1966, ss. 306 i n. Zbliżone znaczenie do testamentów posiadają spisy inwentarzowe po zmarłych biskupach — por. F. Hipler, *Die ältesten Schatzverzeichnisse der erml. Kirchen*, *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands* (cyt. dalej ZGAE), Bd. 8, 1886, s. 591 i n.

³ Ks. J. Wojtkowski, *Kustosz warmiński — Tomasz Werner z Braniewa († 1498) i jego księgozbiór*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1961, nr 3, ss. 355—375.

⁴ Np. wzmiankę z niego dotyczącą kaplicy szpitala Świętego Ducha we Fromborku podał E. Brachvogel, *Die Anfänge des Antoniterkloster in Frauenburg*, ZGAE, Bd. 27, 1942, s. 424; por. też W. Thimm, *Zur Copernicus-Chronologie*, ZGAE, Bd. 36, 1972, s. 193 (fragm. dot. legatu dla Kopernika).

pozycja i rola Reicha w kapitule — jak zobaczymy niżej — była podobna do kopernikowskiej. Szczegółowe dane jego testamentu naświetlające nam poziom kultury nie tylko umysłowej (księgozbiór), ale i materialnej wyższego duchownego warmińskiego (tych ostatnich elementów brakowało w testamencie Tomasza Wenera) mogą więc odtworzyć warunki codziennego życia samego Kopernika we Fromborku. Nie zachował się bowiem jego testament, z którego znamy tylko niektóre zapisy pieniężne dla członków jego rodziny w Starogardzie Gdańskim i Królewcu, czy niektóre legaty książkowe⁵. Testament Reicha spełnić więc może rolę zastępczą, jakby namiastki zaginionego testamentu Kopernika. Ostatnia wreszcie ważna okoliczność — to legat, który Reich poczynił w testamencie dla samego Kopernika, o czym dotąd zupełnie nie wiedzieliśmy. Wszystkie te okoliczności uzasadniają publikację tego źródła, które bez wątpliwości należy zakwalifikować do kategorii *Copernicanów*.

Na wstępie wypada przyjrzeć się krótko postaci samego autora testamentu. Feliks Reich nie miał dotąd szczęścia do historiografów i postaci jego — mimo roli odgrywanej od schyłku lat dwudziestych XVI wieku u boku Kopernika — nie wzbudziła poważniejszego zainteresowania. Bardzo pobieżnie naszkicował sylwetkę kustosa warmińskiego Anton Eichhorn; także Franz Hipler poświęcił mu zaledwie krótką wzmiankę⁶. Najpełniej jak dotąd przedstawił jego postać Hans Schmauch w krótkim biografii⁷, chociaż z natury rzeczy lakonicznie, przy czym miejscami nieściśle. W powojennej literaturze kopernikowskiej Reich spotkał się z miążdżącą — choć zgoła niesłuszną i krzywdzącą — oceną ekonomisty Henryka Dunajewskiego⁸. Nieco więcej uwagi poświęcili mu Jerzy Drewnowski i Marian Biskup, analizując niektóre przekazy źródłowe, które wyszły spod jego ręki, a które niesłusznie przypisywano ręce Kopernika⁹. Dlatego można też przy obecnym stanie badań podać tylko najistotniejsze dane z biografii Reicha.

Wiadomo, że miał pochodzić z Torunia, gdzie być może urodził się około lat 1470—1475. Zapewne odbył studia uniwersyteckie, jednak i w tym wypadku brak jakichkolwiek danych, na której uczelni. Późniejsze listy jego i zainteresowania wskazują na wykształcenie huma-

⁵ Por. L. Prowe, *Nicolaus Copernicus*, Bd. 1, Th. 2, Berlin 1883, s. 561; R. Boeszoermeny, *Drei auf Kopernikus bezügliche Documente*, *Altpreussische Monatsschrift*, Bd. 13, 1876, ss. 50—53; L. A. Birkenmajer, *Stromata Copernicana*, Kraków 1924, ss. 313—316.

⁶ A. Eichhorn, *Die Prälaten des ermländischen Domkapitels*, ZGAE, Bd. 3, 1866, ss. 538—539; *Spicilegium Copernicanum*, herausg. von F. Hipler, Braunsberg 1873, s. 195.

⁷ *Altpreussische Biographie*, herausg. v. K. Forstreuter u. F. Gause, Bd. 2, Lief. 4, Marburg/Lahn 1961 s. 543; por. też H. Zins, op. cit., ss. 256—257 (krótki biogram Reicha).

⁸ H. Dunajewski, *Mikołaj Kopernik. Studia nad myślą społeczno-ekonomiczną i działalnością gospodarczą*, Warszawa 1957, s. 109 („tępota Reicha”).

⁹ J. Drewnowski, *Cyrkularz Ad palatinos, castellanos, canonicos etc. Rzekomy autograf Kopernika*, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki PAN*, t. 15, nr 4, 1970, ss. 739 i nast.; M. Biskup, *Nowe materiały do działalności publicznej Mikołaja Kopernika z lat 1512—1537*, *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej*, Seria C, zeszyt 15, 1971, ss. 13 i n.

nystyczne, podobnie jak kształt pisma (humanistyczna kurenta). Z badań C. P. Woelkego, skorygowanych przez Danutę Jamiołkowską, wynika, że od wiosny 1501 r. był sekretarzem (pisarzem) biskupa warmińskiego Łukasza Watzenrodego, wpisując od tego czasu niektóre materiały do jego *Memoriale*¹⁰. Jako sekretarz biskupa został zresztą potwierdzony dla r. 1506 (w czasie zjazdu stanów pruskich i komisarzy Aleksandra Jagiellończyka na zamku malborskim); w r. 1510 wystąpił jako kapelan zamku lidzbarskiego¹¹. Od 1512 r. znany był jako notariusz publiczny i pisarz kapituły warmińskiej, a jednocześnie duchowny diecezji pomezańskiej¹². Przebywał następnie u boku biskupa warmińskiego Fabiana Luzjańskiego, pełniąc nadal funkcje sekretarza. W 1518 r. otrzymał godność prepozyta kapituły dobromiejskiej. Został też kanclerzem biskupim. W r. 1524 nakłaniał kanonika warmińskiego Tidemanna Giesego do opublikowania jego utworu *Anthelogikon*, wymierzonego — w umiarkowanej postaci — przeciwko luteranom; jego list (datowany z Lidzbarka Warmińskiego 15 kwietnia 1524)) Giese zamieścił we wstępie do swojej publikacji ogłoszonej w 1525 roku w Krakowie¹³. W sierpniu 1525 r. posłował wraz z Giesem do Zygmunta Starego w Krakowie, gdzie obaj wysłannicy na życzenie władcy polskiego udzielili mu rady w sprawie rewolty gdańskiej i herezji lutezańkiej. Dnia 29 października 1526 r. Reich uzyskał kanonikat warmiński po zgonie archidiałona Jana Scultetiego¹⁴, rozpoczynając ożywioną kilkunastoletnią działalność w kapitule. W latach 1526—1528 pełnił więc funkcję kanclerza kapituły, a następnie przez okres 4 lat (do 1532 r.) — administratora jej dóbr w Olsztynie. Jednocześnie odgrywał aktywną rolę jako poseł kapituły, na przykład na zjazdach przedstawicieli Warmii i Prus Książęcych (jak w Bartoszycach w lipcu 1528 r.¹⁵). Przede wszystkim w latach 1528—1530 brał udział w dyskusjach monetarnych na zjazdach stanów Prus Królewskich i Książęcych, będąc obok Kopernika czołowym reprezentantem kapituły¹⁶. Z okresu tego najbardziej znany jest list Kopernika do Reicha z 19 kwietnia 1528, będący objaśnieniem ostat-

¹⁰ *Memoriale domini Lucae, episcopi Warmiensis*, w: *Scriptores rerum Warmiensium*, Bd. 2, herausg. von C. P. Woelky, Braunsberg 1889, s. 2; D. Jamiołkowska, *Memoriale Łukasza Watzenrodego — analiza paleograficzna* (w niniejszym zeszycie „Komunikatów Mazursko Warmińskich”, s. 645); H. Schmauch, *Nikolaus Copernicus und die preussische Münzreform*, Gumbinnen 1940, s. 20 określa go pod r. 1528 jako magistra. W recesie zjazdu w Malborku w 1506 r. określony jest także jako magister (*Akta Stanów Prus Królewskich*, t. 4, cz. 2, Toruń 1967, ss. 284 i 288). Sam Reich tytułu tego nie używał w znanych mi przekazach.

¹¹ *Akta Stanów Prus Królewskich*, t. 4, cz. 2, ss. 284, 288; *Altpreussische Biographie*, Bd. 2, s. 543.

¹² M. Biskup, *Nowe materiały*, ss. 33—34.

¹³ *Spicilegium Copernicanum*, ss. 6—7; por. A. Kempfi, *O dwu edycjach „Anthelogikonu” Tidemana Giesego*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1970, nr 3, s. 461.

¹⁴ Staatliches Archivlager, Göttingen, *Herzogliches Briefarchiv*, C 3, *Kasten* 514 (tzw. „Consilium” Giesego i Reicha — zostanie opublikowane w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich” 1973, nr 1); *Spicilegium Copernicanum*, s. 195, przypis 1.

¹⁵ *Altpreussische Biographie*, Bd. 2, s. 543.

¹⁶ H. Schmauch, *Nikolaus Copernicus und die preussische Münzreform*, ss. 20 i n.

niej wersji kopernikowskiego traktatu o reformie monety pruskiej¹⁷. Reich też, a nie Kopernik uczestniczył w ostatecznej fazie pertraktacji w Toruniu w lipcu 1528 r., uwiecznionych uchwaleniem reformy pieniężnej Prus¹⁸. W okresie tym zgromadził odpisy pism dotyczących reformy, ocalając je od zaginięcia; zbiór swój pod koniec życia przekazał Kopernikowi (w tym i jego własny traktat monetarny z 1528 r.)¹⁹. Po zgonie biskupa Maurycego Ferbera (1 VII 1537) w pierwszych dniach lipca wraz z Kopernikiem był pełnomocnikiem kapituły dla spisania inwentarza po zmarłym na zamku lidzbarskim i przewiezienia zwłok jego do Fromborka (4 VII 1537). Już wcześniej zbliżywszy się do Jana Dantyszka, postulowanego przez Zygmunta I na następcę Ferbera, w marcu 1538 r. został generalnym wikariuszem nowego elekta. 29 lipca tego roku przy poparciu także Dantyszka otrzymał prałaturę — kustodię warmińską²⁰. W sierpniu uczestniczył wraz z Kopernikiem w objeździe miast Warmii przez nowego zwierzchnika jako reprezentant kapituły²¹. Postępująca szybko choroba, z której jesienią 1538 r. leczyl go Kopernik²², spowodowała spisanie ostatniej woli 22 listopada, uzupełnioną 13 stycznia 1539. Nie przeszkodziło mu to jednak w popieraniu projektu procesu kanonicznego o obrazę moralności przeciwko Kopernikowi, Aleksandrowi Scultetiemu i Leonardowi Niederhofowi, który w początkach 1539 r. montował biskup Dantyszek. Zgon Reicha nastąpił we Fromborku 1 marca 1539 r.²³. Kanonię po nim objął dzięki staraniom Kopernika Rafał Konopacki, syn wojewody pomorskiego Jerzego, krewnego Mikołaja po babce²⁴.

To szkicowe przedstawienie *curriculum vitae* Reicha (które dałoby się w niejednym uzupełnić materiałami z Archiwum Diecezji Warmińskiej w Olsztynie i Biblioteki Czartoryskich w Krakowie) ukazuje, że istotnie sprawował on funkcje podobne do pełnionych przez Kopernika (kanclerz, administrator) oraz że zajmował się okresowo podobnymi zagadnieniami (wyłączając matematyczno-astronomiczne) z ramienia kapituły. Jednak w przeciwieństwie do Mikołaja okazał więcej przedsiębiorczości życiowej, umiając zyskać poparcie biskupa Dantyszka i jedną z prałatur, a w konsekwencji — zebrać pokażniejsze zasoby materialne. Reich był przy tym człowiekiem należącym do „kręgu kopernikowskiego”, który przez szereg lat stykał się na co dzień z Astronomem i współdziałał z nim ściślej,

¹⁷ *Spicilegium Copernicanum*, ss. 195—197; J. Dmochowski, *Mikołaja Kopernika rozprawy o monecie i inne pisma ekonomiczne*, Warszawa 1923, ss. 47—49.

¹⁸ H. Schmauch, *Nikolaus Copernicus und die preussische Münzreform*, s. 21.

¹⁹ J. Dmochowski, op. cit., ss. VI i CXXXXVI.

²⁰ F. Hipler, *Die ältesten Schatzverzeichnisse*, s. 591; H. Schmauch, *Neues zur Copernicusforschung*, ZGAE, Bd. 26, 1938, s. 645; A. Eichhorn, *Die Prälaten*, s. 539. Por. też M. Biskup, *Nowe materiały*, ss. 62—64.

²¹ L. A. Birkenmajer, *Mikołaj Kopernik, Część pierwsza*, Kraków 1900, s. 392; *Spicilegium Copernicanum*, s. 287; por. też J. Sikorski, *Mikołaj Kopernik na Warmii*, Olsztyn 1968, s. 106.

²² L. A. Birkenmajer, *Mikołaj Kopernik*, s. 392.

²³ *Ibidem*, s. 393; M. Biskup, *Sprawa Mikołaja Kopernika i Anny Schilling w świetle korespondencji Feliksa Reicha do biskupa Jana Dantyszka z 1539 roku*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1972, nr 2—3, ss. 371—380.

²⁴ *Spicilegium Copernicanum*, s. 203.

szczególnie w latach 1528—1538. Można więc przyjąć, że poziom życia umysłowego Reicha pozwalał mu — rzecz jasna poza dziedziną matematyki i astronomii — na bliższe kontakty także intelektualne z Kopernikiem. Natomiast poziomem życia materialnego dorównywał, a nawet chyba przewyższał poziom Kopernika, z racji posiadanych większych możliwości finansowych, uzyskanych zwłaszcza pod koniec życia.

Pierwsza część testamentu Reicha została spisana po poważnym ataku choroby, który nastąpił przed 1 listopada 1538 r., przy czym uratowała go pomoc Kopernika, który zahamował krwotok²⁵. Jak wspomniano wyżej, Reich sporządził wówczas swoją ostatnią wolę (22 XI 1538), której egzekutorami uczynił swoich konfratrów Jana Zimmermanna i Achacego von Trenck oraz wikariuszy warmińskich: Fabiana Emericha i Szymona Behnera. 13 stycznia 1539 r. dopisał jeszcze dodatkowe legaty. W tej rozszerzonej postaci testament stał się aktualny po zgonie Reicha, to jest po 1 marca 1539. Testament ów nie zachował się w oryginalu, lecz w jednym z odpisów współczesnych, sporządzonych dla prepozyta dobromiejskiego Pawła Snopka, z którym kustosz warmiński pozostawał w szczególnie zażyłych i przyjaznych stosunkach. Sam odpis nie należy do najbardziej poprawnych i przy odczytywaniu sprawia niejednokrotnie trudności, szczególnie przy nazwach niektórych miejscowości czy osób. Ale mimo tego daje on jasny obraz spuścizny materialnej Reicha, którą ten ostatni rozdarował między licznych spadkobierców, zarówno osoby fizyczne (członkowie rodziny z siostrą Katarzyną Steger na czele, duchowni warmińscy), jak i instytucje kościelne.

Przed wszystkim zapisy testamentu wskazują na znaczną zamożność Reicha, który dysponował gotówką w monetach pruskich i obcych. Te ostatnie występują w złotych jednostkach pieniężnych. Także Kopernik otrzymał zapis w tych ostatnich (4 dawidowe guldeny — *Davidsgulden*, k. 2v). Samo podsumowanie zapisów tylko w grzywnach pruskich, które dają się zsumować według jednolitego kursu, daje kwotę okragłą 1130 grzywien. Jest to kwota większa o połowę od legatów znanych z testamentu Kopernika, a przeznaczonych dla członków jego rodziny. Wśród zapisów pieniężnych znamienne są stypendia dla dwóch krewnych Reicha z terenu Warmii, jak również dla Wilhelma Dawida z Lidzbarka Warmińskiego, którzy bądź studiują już, bądź mają podjąć naukę w Elblągu, to jest w tamtejszym Gimnazjum Akademickim, założonym w r. 1535 i kierowanym wówczas przez wybitnego humanistę holenderskiego Wilhelma Gnapheusa, a jednocześnie czołowego propagatora reformacji. Rzuca to charakterystyczne światło na umiarkowany stosunek Reicha do sprawy reformacji, wolny od ortodoksyjnego zacietrzewienia właśnie w duchu erazmiańskim. Uderza także legat dla Eustachego Knobelsdorfa z Lidzbarka Warmińskiego, przyszłego wybitniejszego humanisty i poety, wówczas studiującego w Lipsku²⁶. Świadczy to zarazem o tendencjach wybitnie

²⁵ L. A. Birkenmajer, *Mikotaj Kopernik*, s. 392.

²⁶ F. Buchholz, *Die Lehr- und Wanderjahre des ermländischen Domkustos Eustachius Knobelsdorff*, ZGAE, Bd. 22, 1926, s. 122.

renesansowych, manifestujących się w popieraniu wyjazdów na studia i rozwój intelektualny młodzieży.

Największe zainteresowanie budzą pozycje książkowe, stanowiące prywatną bibliotekę Reicha. Nie wszystkie spośród nich udało się w pełni zidentyfikować na skutek lakoniczności zapisów oraz istnienia szeregu wydań tego samego dzieła, jednak w sumie pozwalają one odtworzyć główne zainteresowania intelektualne Reicha. Łącznie występuje 20 pozycji książkowych (częściowo współoprawnych w tak zwane klocki), przy czym część ich stanowią inkunabuły. Tematycznie dotyczą przede wszystkim tematyki teologiczno-religijnej. Niewielka część dotyczy dzieł z zakresu filozofii i prawa (statuty). W pierwszej, najliczniejszej grupie uderzają 4 edycje wydane przez Erazma z Rotterdamu, co potwierdzałyby pogląd o silniejszym oddziaływaniu jego ideologii na duchowieństwo warmińskie pierwszej połowy XVI wieku z Giessem na czele²⁷. Wśród dzieł tych spotykamy jednak nie tylko erazmiańskie edycje z komentarzami dotyczące pism Ojców Kościoła czy *Listów Apostolskich*, lecz także polemiczne i reformatorskie pisma Erazma (*Apologia adversus articulos aliquot per monachos quosdam in Hispaniis exhibitos; Querela pacis undique gentium eiectae* — k. 7). Jeden z egzemplarzy dzieł Erazma — edycję pism Jana Chryzostoma i Atanazego (k. 2v) Reich zapisał Kopernikowi (dokładniejszego tytułu i roku edycji nie udało się jednak ustalić, a w zbiorach uppsalskich nie występuje). Podobnie jedno z nielicznych dzieł lekarskich — Dioscoridesa Pedaciusa, *De medica materia* (wydawanego często w języku greckim i łacińskim w latach 1499—1532) Reich zapisał doktorowi Mikołajowi z zaznaczeniem, iż zostało mu już ono wcześniej przekazane. Oznacza to, iż Kopernik korzystał z niego już w ubiegłych latach. W ten sposób zyskujemy uzupełnienie zestawu biblioteki kopernikowskiej i jego warsztatu naukowego w dziedzinie medycyny, gdyż w dotychczasowych ustaleniach pominięto powyższe dzieło Dioscoridesa²⁸. Samego egzemplarza tego dzieła ze spuścizny Reicha nie udało się jednak dotąd odnaleźć w zbiorach uppsalskich czy krajowych, mimo przeprowadzonej szczegółowszej kwerendy.

Natomiast w Bibliotece Seminarium Duchownego w Olsztynie znajdują się dziś dwie pozycje książkowe, które zostały — zgodnie z wolą Reicha — przekazane po jego zgonie kościołom parafialnym w Reszlu i Orniecie²⁹. Dowodzi to, że postanowienia testamentu Reicha były istotnie realizowane.

Interesująco przedstawia się także zestaw zapisów dotyczących przedmiotów codziennego użytku i wyposażenia mieszkania Reicha. Zapisy te przynoszą obfite informacje związane przede wszystkim z ubiorem kanonika warmińskiego zarówno do pełnienia służby kościelnej (Reich miał

²⁷ A. Kempfi, *Erazm a życie intelektualne na Warmii w czasach Mikołaja Kopernika*, Kwartalnik Historii Nauki i Techniki PAN, t. 15, 1970, nr 4, ss. 743 i n.

²⁸ Por. E. Zinner, *Entstehung und Ausbreitung der Copernicanischen Lehre*, Erlangen 1943, ss. 405—407.

²⁹ Por. niżej, s. 660.

na pewno wyższe święcenia kapłańskie i pełnił obowiązki duszpasterskie³⁰), jak i w życiu codziennym. Dowiadujemy się więc szczegółów, na przykład o rodzaju biretów kanonika Reicha i jego odzieży, specjalnie zaś futrzanej i o wełnianych płaszczach „ruskich”. Nie brak też informacji o wyposażeniu domowego gospodarstwa Reicha w talerze i dzbanki cynowe, kuchenki i kotły, kandelabry i dywany, jak także o inwentarzu żywym (koń, krowa). Ale są też dane o siódlach, pułapkach i oszczepach myśliwskich, kuszach i sieciach rybackich, co rzuca światło na zainteresowania i rozrywki kustosa warmińskiego. Wzmianki o zdobionych srebrem mieczach i srebrnych kielichach z pokrywką oraz obrazach o motywach frygijskich, jak również lutni mówią nam z kolei o artystycznych gustach Reicha, ukształtowanych przez epokę Odrodzenia. Dość znamienne są zapisy dla służby domowej, zwłaszcza dla służącej Eufemii (darowizna domku, odzieży i sprzętów domowych oraz inwentarza żywego) oraz warunkowy tylko zapis pieniężny dla służącej Apolonii, nie prowadzącej zbyt „godziwego trybu życia” w panińskim stanie — są to przyczynki do obyczajowości fromborskiego światka i moralności jego służby domowej.

Obok powyższych, niewątpliwie najcenniejszych informacji, testament przynosi również sporo drobniejszych. Dotyczą one zwłaszcza szpitala Świętego Ducha we Fromborku i jego ówczesnej trudnej sytuacji lokalowej, jak i materialnej. Testament ukazuje także grono krewnych Reicha na terenie Warmii.

W sumie wydaje się więc, iż dane testamentu Feliksa Reicha rozszerzają stan naszej wiedzy o kulturze umysłowej wyższego kleru warmińskiego w czasach Kopernika, jak i jego kulturze materialnej. Pozwala to porównawczo uzmysłwić sobie rzecz najmniej dla nas dotąd znaną: warunki życia codziennego członków kapituły warmińskiej wraz z Kopernikiem.

Przy edycji tekstu źródła zastosowano zasady dla tekstów nowożytnych. Wprowadzono przede wszystkim pisownię *ae* zamiast *e* (*custodiae* zamiast *custodie*). Korektę filologiczną trudnego miejscami tekstu przeprowadziła doc. dr Zofia Abramowiczówna, a tłumaczenie polskie sporządził dr Edmund Heza, oboje z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Składam im za to wyrazy podziękowania. Prof. Karolowi Górskiemu dziękuję za życzliwą konsultację tekstu i tłumaczenia. Dyrekcji *Staatliches Archivlager* w Getyndze dziękuję za udostępnienie tekstu źródła. Stacji Naukowej Polskiego Towarzystwa Historycznego w Olsztynie wyrażam podziękowanie za pomoc przy doprowadzeniu do końca pracochłonnej edycji. Szczególną wdzięczność winienem też Działowi Starych Druków Biblioteki Narodowej w Warszawie, zwłaszcza jego pracownikowi mgr Teresie Komender za skuteczną pomoc przy zidentyfikowaniu pozycji książkowych wymienionych w testamencie z niepełnymi tytułami.

³⁰ Wynika to z faktu, iż w r. 1510 był kapelanem na zamku lidzbarskim (*Alt-preussische Biographie*, Bd. 2, s. 543). Także dane testamentu dowodzą, iż pełnił posługi duszpasterskie (mszał, sprzęty liturgiczne).

TESTAMENT FELIKSA REICHA, KUSTOSZA I KANONIKA WARMIŃSKIEGO,
SPISANY WE FROMBORKU 22 XI 1538, A UZUPEŁNIONY 13 I 1539

*Kopia XVI w.: Staatliches Archivlager Göttingen, Etatsministerium, 31e, nr 179,
k. 1—9v; k 1—1v puste.*

[k. 2] In ^a nomine Domini, amen. Ego, Felix Reich, custos et canonicus ecclesiae Warmiensis, fugacem mortalium vitam et morbos me afflictantes mecum reputans et me quotidie ad mortem properare cernens, ne intestatus cursum vitae meae claudam et ut de relictis a me rebus contentionis ^b causas amputem, testamentum sive ultimam meam voluntatem hanc esse volo et adimpleri cupio.

Imprimis spiritum meum corporeae molis sarcina absolutum Immortali Deo, Conditori suo, devotissime commendatum esse et corpusculum simplicitate christiana magis quam funeralis pompae festu ecclesiasticae sepulturae tradi desidero hoc adducto, quod, si quis inter dominos et confratres meos aut alius quispiam in fraterno amore aut alias quodlibet se laesum a me ^c existimet, eundem aut eosdem oro et obsecro, ut huiusmodi offensam aut opinionem offensae spe retributionis Divinae misericordiae mihi condonent.

De rebus autem meis temporariis ita dispono: Primum, ut quinquaginta marcae in vestitum, calceationem, alimenta et alias necessitates egenorum erogentur praecipue honestis civibus aut rusticis non ^d circumforaneis mendicis, nisi dominis executoribus meis visum fuerit, ut saltem hac ratione condonationem meorum errorum piorum hominum sinceris votis a misericordissimo Deo impetrare merear.

Deinde Reverendissimo Domino Episcopo Warmiensi ¹ in argumentum perpetuae observantiae duos nobiliones rosatos ² et portuincolam ex cornu unicorni, quod germanum ac syncerum esse hi, qui earum rerum experientiam habent constanter ^e affirmant lego.

Reverendissimo D[omino] Tidemanno, Episcopo Culmensi ³, duos gladios triangulares, argento exornatos, similiter in synceri affectus [k. 2v] argumentum, non pro dignitatis conditione.

Venerabili d[omino] Iohanni Tymmerman, cantori huius ecclesiae ⁴ tapetum inter alia optimum, Herbarium Brunfelsii ⁵ cum opusculo de re-

^a *Nadpisane innq ręką Testamentum dilectissimi mei Felicis Reich.*

^b *Na początku wyrazu skr. litera.*

^c *Skr. existimaret.*

^d *Skr. cirfo.*

^e *Dopisane na marginesie.*

¹ *Jan Dantyszczek, biskup warmiński w latach 1537—1548.*

² *Rosenoble angielskie — złote monety, wybijane od czasów Edwarda IV (1461—1483) z dwustronnym wizerunkiem róży — F. von Schrötter, Wörterbuch der Münzkunde, Berlin-Leipzig, 1930, s. 574 (w pracy tej informację także o dalszych jednostkach monetarnych, występujących w niniejszym źródle).*

³ *Tiedeman Giese, biskup chełmiński w latach 1538—1548.*

⁴ *Jan Zimmermann (alias Tymmermann), kanonik warmiński w latach 1519—1564; był kantorem warmińskim w latach 1527—1539.*

⁵ *Otto Brunfelsius, Herbarum vivae eicones una cum effectibus earundem, Argentorati — 4 wydania z lat 1530—1537.*

formatione apothecarum, praeterea simplicem mensae tabulam maximam ex ligno maser[ato?].

Venerabili d[omino] Nicolao Copernic, canonico huius ecclesiae, daviden[ses] ⁶ 4, Dioscoridem ⁷, quem vivus in proprietatem eius tradidi, diversa opera Chrysostomi et Athanasii, Erasmo interprete ⁸, in unum codicem compacta.

Venerabili d[omino] Achatio a Trenka, canonico ⁹, omnes meos laqueos et casses venatorias ac retia omnia piscatoria et praeterea libros, quos ex me commodato habet. Item opus psalmodiarum Aretii Felini ¹⁰.

Venerabili d[omino] Georgio Hentze, canonico Culmensi ¹¹, in signum veteris amicitiae annulum aureum, quo ad obsignandum litteras uti consueveram.

Venerabili d[omino] praeposito Gutstadensi Paulo Snopeck ¹² soluto primū debitos exegerit iuxta chyrographum meum nobiliorum inter alios maximum pensantem Ungaricales 10, poculum argenteum mediocre fabricatum cum novis pede et operculo per Gasper aurificem pensans marcham argenti cum dimidia, gradarium meum cum ephippio, freno et aliis attinentiis, lavathrum stanneum cum theca auro et argento picturisque aliis adornata ac maluvio (?) cupreo ad ea pertinente, linthea tria maiora picta ad ornandam parietem aulae suae aestivalis in Gutstat ¹³, quorum pictura Phrighiatas aemulatur vestes, praeterea Corpus Iuris Canonici. [k. 3] Plura autem illi, ut amico magno et tempore necessitatis benefactori praecipuo, debere me profiteor. Sed quia fortunarium ipsius felicitas meas exuberat, Domino praestante, facultates, grata sit ei bona integritate(?) voluntas.

Singulis dominis canonicis ecclesiae Warmiensis, qui exequiis meis interfuerint, duos florenos corniculos ¹⁴ signatos, singulis autem vicariis tunc solum praesentibus corniculos de communibus 1, choralibus, qui vi-

⁶ *Dawidowe guldeny (Davidsgulden) — złote monety wybijane przez bastarda burgundzkiego Dawida, biskupa utrechckiego w latach 1455—1496 z wizerunkiem króla Dawida z harfą. Posiadały one niższą wartość w Niderlandach.*

⁷ Dioscorides Pedacius, *De medica materia libri sex — w grę wchodzić mogą łacińskie wydania: Venezia 1518, Florentiae 1518 i 1523, Basileae 1529 i Coloniae 1529—1530 (w 2 częściach).*

⁸ *Zapewne mowa o dziełach: Ioannes Chrysostomus, Opera, Basileae 1517 lub 1530 (apud Io. Frobenum); Athanasius s., Opera, Acc. Erasmi Paralesis [et] Athanasii vita, Argentinae 1522. Być może, że jednak mowa o dziele: Ioannes Chrysostomus et D. Athanasius, Lucubrationes aliquot, in lucem editae per Erasmus, Basileae 1527.*

⁹ *Achacy von Trenck, kanonik warmiński w latach 1517—1551.*

¹⁰ *Martinus Bucer (pseud. Felinus Aretius), Sacrorum psalmodiarum libri V. ad Ebraicam veritatem genuina versione in Latinum traducti per Aretium Felinum, Argentorati 1532, 2°.*

¹¹ *Jerzy Hintze, kanonik chełmiński w latach 1516—1540.*

¹² *Paweł Snopek, kanonik dobromiejski w r. 1524, a prepozyt tamtejszy w latach 1528—1554 — por. A. Birch-Hirschfeld, Geschichte des Kollegiatstiftes in Gutstadt 1341—1811, ZGAE, Bd. 24, 1931, s. 365 (cyt. dalej A. Birch-Hirschfeld).*

¹³ *Dobre Miasto, pow. lidzbarski, woj. olsztyńskie.*

¹⁴ *Hornguldeny — złota jednostka monetarna, wybijana przez księcia geldryjskiego Wilhelma IV (1393—1402).*

carii non fuerint et campanatoribus per marcam 1/2. Praesentiam autem intelligo non fictam, sed corporalem, realem, personalem ac veram, ut etiam excludantur aegroti.

Singulis canonicis Gutstatensibus tempore obitus mei[†] apud ipsam ecclesiam vere et corporaliter residentibus davidenses duos, vicariis autem per corniculos 1, magistro scholarium et campanatori per solidos 20, si forte exequias sint peracturi.

Fabricae ecclesiae huius Warmienseis talenta 10.

Custodiae nodum christallinum novum argento inaurato circumdatum et alias exornatum, qui scutis capparum meliorum appendi solent et almutium melius.

Fabricae ecclesiae Gutstatensis marcas decem et pro fabrica collegii[‡] ibidem similiter marcas decem.

Pro ambone sive officio praedicationis in ecclesia eadem Gutstatensi marcas quinquaginta, ut his duae marcae perpetui census pro sustentatione concionatoris comparentur et annuo ei numerentur; in quo iurando capituli illius conscientiam (?) oneratam esso volo.

[k. 3v] D[omino] decano eiusdem ecclesiae Nicolao Human¹⁵ almutium meum alterum cum circulis argenteis inauratis.

D[omino] Thomae Groisch ibidem canonico¹⁶, amico singulari, nobilium 1 rosatum, breviarium novum Romanum et Lucubrationes Pomeranienses (?)¹⁷ in . . . mos (?).

Domino Fabiano Emrich eiusdem ecclesiae canonico¹⁸, concionatori et vicario huius, amantissimo fratri, marcas 10, tunicam sive schubam ex harris nigra[m], longiorem, aliam tunicam simplam, laneam, similiter oblongam, nigri coloris, quibus in ecclesia frequens uti solebam, scutellas stanneas de mediocribus duas; cantares item duos, par lintariorum lecti, mantilia duo, superplittium ex simplicibus quod elegerit, praeterea pro camisiis volumen telae optimum hoc anno ex Allenstein¹⁹ inter cetera comparatum, item omnia collectanea de manu mea et aliorum reliquum in medicinis et quibuscunque aliis rebus, necnon materias omnes aromatarias sive apothecarias et quasvis medicas, ut per eum aliquem egenis aegrotantibus usu esse possint sibi que imprimis.

D[omino] Iacobo Schreter praedictae ecclesiae in Gutstat canonico,

[†] *Nadpisane.*

[‡] *Skr. ecclesiae.*

¹⁵ *Mikolaj Human, dziekan kapituły dobromiejskiej w latach 1526—1538* — Archiwum Diecezji Warmińskiej w Olsztynie (cyt. ADWO), S. Hoppe, *Presbyteriologia Warmienseis*, s. 219.

¹⁶ *Tomasz Gross, kanonik dobromiejski w latach 1512—1572*; por. A. Birch-Hirschfeld, s. 437.

¹⁷ *Lucubrationes Pomeranienses (?)* — być może rękopis; druk tego dzieła nieznan.

¹⁸ *Fabian Emerich, kanonik dobromiejski w latach 1520—1536; proboszcz w Pieńżnie (Melzaku) w r. 1532, od r. 1537 notariusz kapituły warmińskiej we Fromborku. Zajmował się medycyną, szczególnie schorzeniami wzroku.* Por. ostatnio S. Flis, *Kopernikowski inkunabuł medyczny w Olsztynie*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1970, nr 4, s. 590 i przyp. 5.

¹⁹ *Miasto Olsztyn.*

nunc in Kywiten²⁰ residenti, discos sive scissoria, ut vocant, stannea 8 in una theca inclusa, nec non Paraphrases Erasmicas in Epistulas Paulinas et aliorum Apostolorum in duobus voluminibus²¹ mihi a Iacobo Gleser bonae memoriae²² relictas; item corniculos duos.

D[omino] Valentino Steinpic ibidem canonico, camerario Reverendissimi Domini Episcopi Warmiensis²³ florensis caniculares [sic] duos.

Item adhuc collegio praedicto Gutstatensi Sermones Augustini de tempore et sanctis²⁴ cum 50 homiliis^h opere et aliis [k. 4] in duobus voluminibus post mortem quondam Mathiae Gerdaw, decani ibidem²⁵, per Thomam olim Werner²⁶ monasterio Braunsbergensi²⁷ testatos et per me ab eodem monasterio impetratos.

D[omino] Gregorio Bierfrunt, olim etiam canonico Gustatensi²⁸, nunc plebano in Hilgentail²⁹, bibliam cum concordantiis Lugduni impressam anno 1515³⁰, quam ipse mihi nondum compactam post proximum bellum Prutenicum³¹ dono dederat.

D[omino] Stefano Hintze, vicario huius ecclesiae, Gdani³² residenti, birretum Italicum nigrum quadrae figurae, carolinos [sic] de maioribus duos et corniculos signatos quatuor.

D[omino] Simoni Lanifici, vicario et organistae ecclesiae Warmiensis, corniculos 2 et theses medicinarum; famulo eius marcam mediam.

^h Wyraz poprawiony.

²⁰ Jakub Schröter, kanonik dobromiejski w latach 1528—1533, proboszcz w Kitywach (pow. lidzbarski) od r. 1533 — ADWO, S. Hoppe, *Presbyterologia Warmiensis*, s. 442; V. Röhrich, *Die Kolonisation des Ermlandes*, ZGAE, Bd. 14, 1903, s. 285 podaje błędnie, że Schröter zmarł już w r. 1533.

²¹ Zapewne Erasmus Desiderius Roterodamus, *Paraphrases in Epistolas Pauli item in catholicas epistolas Apostolorum*, Moguntiae 1522, 8° W grę wchodzić jednak może inne dzieło Erazma: *Paraphrases in libros Novi Testamenti*, t. 1... in epistolas Pauli, t. 2... in omnes epistolas apostolicas, Basileae 1521—1532, 2°.

²² Jakub Gleser, kanonik dobromiejski i proboszcz w Barczewie (Wartemborku, pow. olsztyński), zmarł 5 IX 1533 — *Scriptores rerum Warmiensium*, Bd. 1, Braunsberg 1886: *Das Anniversarienbuch des Kollegiatstiftes in Gutstadt vom Jahre 1611*, herausg. v. C. P. Woelky, s. 259, przypis 175.

²³ Walenty Steinpic, kanonik dobromiejski w latach 1533—1574 — ADWO, S. Hoppe, *Presbyterologia Warmiensis*, s. 474. Był też komornikiem biskupa Dantyszka.

²⁴ Augustinus Aurelius s., *Sermones*, t. 6: *Sermones de tempore*; t. 7: *Sermones de sanctis*, Basel 1494—1495, 2°.

²⁵ Nazwisko Macieja Gerdaw, dziekana dobromiejskiego nie występuje w spisach kanoników. Być może jest ono zniekształcone.

²⁶ Tomasz Werner, kanonik warmiński w latach 1476—1498, profesor teologii na uniwersytecie w Lipsku i bibliofil — por. ks. J. Wojtkowski, *Kustosz warmiński — Tomasz Werner z Braniewa (f 1498) i jego księgozbiór*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1961, nr 3, ss. 355 i n. Autor nie wymienia jednak powyższej pozycji w księgozbiórze Wernera.

²⁷ Klasztor franciszkanów w Braniewie. Ks. J. Wojtkowski, op. cit., ss. 374—375 nie zna tych pozycji w księgozbiórze Wernera.

²⁸ Grzegorz Bierfrunt, kanonik dobromiejski; brak dalszych danych o jego osobie.

²⁹ Świątki (niem. Heiligenthal), pow. lidzbarski.

³⁰ *Biblia...*, Lugduni, I. Sacon [pro] A. Koberger, 1515, 2°.

³¹ *Tj. po wojnie polsko-krzyżackiej z lat 1520—1521*.

³² Miasto Gdańsk.

D[omino] Simoni Behner, ibidem vicario davidenses 2 et byrretum novum ex veluto nigri coloris, gulis sobolinis³³ subductum.

D[omino] Hieronymo Meyfleysch, similiter vicario, ne gravetur officium notariatus in hoc meo testamento exercere talentum unum.

D[omino] Petro, viceplebano in Allensteyn Sermones Ruperti de Litis ordinis minoris³⁴.

D[omino] Iacobo, plebano in Newkirch³⁵, Sermones Gabrieli Biel Spirensis³⁶ in duobus voluminibus ita, ut uterque relinquat successori in dictis ecclesiis, aut verius ipsis ecclesiis, ut usus sit apud praedicatores.

Ecclesiae parochiali in Resil³⁷, pro fabrica marcas 10 et magnum volumen Augustini „De civitate”³⁸, nec non Thomam de Argentina³⁹.

[k. 4v] Ecclesiae parochiali in Wormdit⁴⁰ pro fabrica similiter marcas quinque, textum Sententiarum et Bonaventuram⁴¹ super eisdem in tribus voluminibus.

Filiae Henrici Treger in Kaseler⁴² districtus Allenstein in subsidium dotis, cum desponsanda fuerit, talenta decem.

Bertrando in Mawden⁴³ eiusdem territorii talenta quinque.

Filiae Laurentii Am Orti (?) civis Frawenburgensis, quae Iohanni Lohrah nupserat, marcas 10, quas ei in subsidium dotis mutuaveram, condono.

Guilelmo David Heilsbergensi in schola nunc Elbingensi⁴⁴ studenti pro unius anni sumptibus marcas 20.

Eustathio, filio Georgii Knobelsdorf, etiam Heilsbergensi⁴⁵, nunc in gymnasio Lipzensi⁴⁶, quem aiunt utiliter in litterarum studio versari, talenta 10.

³³ Jest to neologizm łaciński od wyrazu „soból”.

³⁴ Jest wiele wydań tego autora: Caracciolus Robertus [de Liciis], *Predicationes... lub Sermones...* (np. *Sermones de adventu, Sermones de laudibus sanctorum*). Tylko w XV wieku było około 40 wydań, podobnie w XVI wieku.

³⁵ Pogrodzie (niem. Neukirch Höhe), pow. elbląski.

³⁶ Biel Gabriel, *Sermones — kilka wydań z lat 1499—1520*.

³⁷ Miasto Reszel, woj. olsztyńskie.

³⁸ Augustinus Aurelius s., *De civitate Dei — wiele wydań w XV i XVI wieku*.

³⁹ Thomas de Argentina, *Scripta super quattuor libros sententiarum [Petri Hispani]*, ed. P. Spangiel, P. 1—4, Argentinae, Mart. Flach, 1490, 2°. *Egzemplarz ten jest dzisiaj w Bibliotece Seminarium Duchownego w Olsztynie*, sygn. Inc. 166. *Znajdują się w nim notatki powieniencyjne, iż kupił go Feliks Reich w r. 1522, a po zgonie jego został w r. 1539 przekazany kościołowi parafialnemu w Reszlu*.

⁴⁰ Miasto Orneta, pow. braniewski, woj. olsztyńskie.

⁴¹ Petrus Lombardus, *Sententiarum libri quatuor, cum commento Bonaventurae*, P. 1—IV. *Tabula Ioannis Beckenhab*, Freiburg im Breisgau, Kil. Fischer [non ante 2 V 1493], 2°. *Egzemplarz ten jest dzisiaj w Bibliotece Seminarium Duchownego w Olsztynie*, sygn. Inc. 123 i Inc. 124 (2 vol.). *Znajdują się w nim notatki powieniencyjne, iż Feliks Reich otrzymał go w darowiźnie od Maurycego Ferbera, biskupa warmińskiego w r. 1524, a po zgonie Reicha w r. 1539 został darowany kościołowi parafialnemu w Ornece*.

⁴² Kieźliny (niem. Koseler — Köslienen), pow. olsztyński.

⁴³ Majdy (niem. Mauden), pow. olsztyński.

⁴⁴ *Gimnazjum Akademickie w Elblągu, założone w r. 1535*.

⁴⁵ Eustachy Knobelsdorf, syn Jerzego, mieszczanina lidzbarskiego, późniejszy poeta i kanonik warmiński w latach 1546—1571.

⁴⁶ Mowa o uniwersytecie w Lipsku, dokąd schronił się okresowo Eustachy Knobelsdorf z Wittenbergi z powodu panującej tam zarazy — F. Buchholz,

Eufemiae, famulae meae, quae licet parvo tempore, fideliter tamen mihi servivit et annuam mercedem etiam cum fenore percepit, lego domunculam, quam a Petro Fabro hoc anno marcis 25 emi, hortum item holerum inter horrea civium et olim meum e regione hospitalis euntibus a flumine Bawda⁴⁷ versus lacum Hab⁴⁸ ad laevam primum, vaccas duas, si quas modo relinquero, scutellas stanneas de mediocribus, ut ei sunt ex usu duas, cantaros similiter duos, caldaria ex parvis videlicet hertkessel duo, lectos vulgares, supernum et infernum, pulvinum unum, cornical [sic] unum et lintheorum lecti par unum, insuper et marcas 20 ea tamen conditione, si tempore obitus mei in servitio meo fuerit, aut ob malam valetudinem, aut senectutem servire mihi diutius non poterit.

Famulo meo maiori supra mercedem pro rata deservitam addantur marcae quinque. Alteri, videlicet Gawl⁴⁹, quatuor et utrique tunicam, qua equestres uti solebant, remanente tunc [k. 5] apud me proprietate simili scilicet conditione, si tempore¹ obitus mei mihi serviverint.

Stabulario addantur marcae tres.

Lucae, puero meo, cum versis [sic] vestibis marcas octo decem et duas, quas Anthonius, consanguineus eius, mihi tenetur.

Famulae vero Appoloniae supra mercedem in subsidium dotis marcas 10, modo honeste et incorrupte vitam egerit et sub disciplina antiquae Tilheuisse (?) non fuerit, ideo tantisper pecunia est retinenda, donec nupserit aut desponsata fuerit¹.

Ut autem ad propinquos meos demum descendam: Nicolao Steger, marito sororis meae, Gedanensi, tunicam sive schubam ex zamlet⁵⁰ pellibus martium subductam et pugionem tessac [sic] longiorem argento ornatum, lego.

Philippo Fiddeler, marito Catherinae, neptis meae, gladium rapier et tunicam nigram meliorem ex sethien vulpibus subductam. Catherinae, eius uxori, nepti meae praedictae, corniculos communes triginta, coclearia argentea tria.

Augustino, marito Margarethae, alterius neptis ex sorore, tunicam laneam grisi coloris, de panno purpuriano more Ruthenico factam ac pellibus vulpinis subductam, qua eques uti solebam et balistam calybeam cum scorpione minore, mit der kleinen winde. Praedictae vero Margarethae, uxori eius, alteri nepti meae, lego corniculos communes 30, scutellas stanneas, non tamen de maximis, quattuor, totidem et cantaros candelabrum de maioribus unum, nec non tunicam [k. 5v] simplam ex nigra zamlotis minorem, quam Dominus Noster Reverendissimus Episcopus Warmiensis dono mihi dederat. Alia subsidia neptes illae duae ex me

¹ *Skr.* obibus.

¹ *Skr.* Si quid autem praedictorum legatorum aut etiam infra scriptorum unius ipse erogavero, deinceps executores meos ad eadem teneri nolo.

Die Lehr- und Wanderjahre des ermländischen Domkustos Eustachius Knobelsdorff, ZGAE, Bd. 22, 1926, s. 122.

⁴⁷ *Rzeczka Bauda. Mowa o szpitalu Św. Ducha we Fromborku.*

⁴⁸ *Zalew Wiślany.*

⁴⁹ *Zapewne Gawel.*

⁵⁰ *Kamlot (czamlet) — lekka tkanina z wełny lub jedwabiu.*

perceperunt, dum in matrimonium collocarentur, non contemnenda, an gratae fuerint aut futurae sint, Dei iudicium esto, ipsae viderint.

Deinde Katherinae Stegerin, sorori meae germanae supradictae, lego primum ex taxa curiae meae canonicalis marchas 200. Felici Videlerio, pronepoti meo, ex eadem taxa alias ducentas, ut his coeptum litterarum studium prosequi possit. Reliquum autem taxae eiusdem quantumcunque fuerit, lego pro ambone seu officio praedicationis in ecclesia hac Warmiensi⁵¹, ut census in sustentationem praedicatoris uberiores, quam hoc officium habet, comparentur, ita tamen, quod in perceptione pecuniarum prior sit soror, sequatur Felix, deinde officium praedicationis. Nec videatur alienum, quod etiam hoc officium substituam, modo iusta taxatio meorum aedificiorum fiat. Quibus exstruendis (quod in verbo veritatis moriturus affirmo) praeter familiae operam plurimam equorum meorum labores in computo non consignatos, praeter denique cibum et potum a me operatoribus et mercennariis in prosecutione operis ministratum, postremo (quod ego inter omnia praecipuum iudico) praeter molestissimas curas meas et sollicitudines sordesque innumeras supra septingentas marchas in numeratis pecuniis impendi, ut est videre in peculiari meo registro super hoc a me confecto. Proinde venerabile Capitulum per ultricem Dei iustitiam obtestor, ne per corruptam aedificiorum meorum praedictorum, seu curiae meae canonicalis taxationem praedicti legatarii mei destinata ac debita sibi portione et ego supremae voluntatis meae spe fraudemur. Postremo Catharinae, praedictae sorori meae, praeter ducentas marcas ex taxa curiae superaddo ex pecunia alias trecentas marcas ex meo peculio, ut hac pecuniae summa, [k. 6] videlicet marcharum quingentarum prorsus sit contenta. Praeterea omnes et singulas res meas et bona, sive quaecunque alia, quae superius^k inter legata comprehensa non sunt, eidem sorori meae relinquo, quam heredem meam in [uni]versum^l esse volo et nomino. Quae si me decedente superstes non fuerit, praenominatae neptes meae, aut alii proximiores propinqui superstites heredes sunt ac in relictis meis non legatis succedunt^m ita tamen, quod quinquaginta marchae per me, ut superius praemittitur, pauperibus legatis, aliae 50 addantur, ut sic marchae centum egenis, studiosis adolescentibus et honestis puellis elocandis erogenturⁿ.

Postremo executores huius testamenti mei ordino et constituo praenominatos^o dominos Ioannem Tymmerman cantorem et Achatium a Trenka canonicos, modo idem d[ominus] Achatius apud ecclesiam resederit, aut

^k *Na marginesie inną ręką* Heredis institutio.

^l *Nadpisane e.*

^m *W tekście mylnie* succedunt.

ⁿ *Skr.* modo tantum pecuniarum a me relictum fuerit. Ubi autem (Deo volente) casus aliquis violentus, utpote bellum, incendium, aut alia fortunae iniquitas (ut sunt caducae res humanae) pecuniam vel alia legata mihi pro magna parte adimerent, nolim in eo, quod restaret, hereditatem legatis exhauriri, sed quorumcunque relictorum ad minus medietatem sorori, ea autem defuncta proximioribus heredibus tertiam partem obvenire.

^o *Na marginesie inną ręką* Executores.

⁵¹ *Tj. przy katedrze fromborskiej.*

exsecutioni commode interesse poterit, nec non supradictos d[ominum] Fabianum Emerich, nec non Simonem Behner, vicarios huius ecclesiae Warmienseis, dans et concedens ipsis omnimodam facultatem et potestatem de praedictis et aliis quibuscumque bonis et rebus meis iuxta praescriptam ordinationem ac alias arbitrium discretionis suae disponendi et administrandi omniaque et singula alia faciendi et exequendi, quae in praemissis necessaria fuerint seu opportuna, diligenter eosdem in Domino rogans [k. 6v] et obsecrans, ut omnis exsecutionis in se suscipiant et suprascriptam supremam meam voluntatem fideliter exequantur. Tandem autem volo et ordino, quod si haec mea dispositio seu ordinatio iure testamenti legitimi valere non possit, saltem iure nuncupatum (?) codicillorum donatione causa mortis vel cuiuscumque alterius, ultimae voluntatis valeat roborque obtineat firmitatis. In cuius testimonium praesentes litteras huiusmodi meam ultimam voluntatem continentes manu propria scripsi et signeto meo obsignavi. Actum in aedibus meis apud praedictam ecclesiam Warmiensem vigesima secunda Novembris anno Domini millesimo quingentesimo trecesimo octavo ^p.

[k. 7] Ante paucos dies ego, Felix Reich, custos et canonicus Warmienseis, testamentum sive ultimam voluntatem meam ordinavi et id quidem ex certa scientia. Sed quia nihil est in rebus humanis constans et multa una cum mortalium voluntatibus singulis prope momentis mutationem accipiant, aut oblivione praetereantur, promissa solemnii protestatione quod per hanc additionem seu parvam mutationem praedictam primam ^q voluntatem meam declarare et stabilire atque oblita addere, nullatenus autem irritare ^r, sed in suo robore permanere volo.

Primum venerabili domino Achatio a Trenka addo regum statutorum et aliorum iurium huius ecclesiae obsignatorum ^s duos libellos, operam Erasmi, videlicet Apologiam adversus monachos Hispanienses cum pluribus aliis opusculis compactis ⁵², Querelam pacis ⁵³ etiam cum aliis ac mensam, seu tabulam mediocrem ex ligno maser[ato?] cum pedibus, nec non venabula quatuor meliora.

D[omino] Fabiano Emrich addo missale meum impressum et librum agendorum sive ordinarium Warmiensem manu mea scriptum, sed adhuc rudem ac reformatione egentem. Item materias apotecarias et alias medicas una cum aquis medicinalibus, tam in stuba quam in cubiculo reperitis ac aliis ubicumque sparsis, ut pauperibus aegrotis ex his quoque ^t opitulari possit ^u. Si tamen soror mea ex praemissis quid in suum usum reti-

^p *Reszta strongy pusta.*

^q *Nadpisane.*

^r *Dopisane pod skr. mutare.*

^s *W tekście mylnie obsignatum.*

^t *Nadpisane.*

^u *Nadpisane.*

⁵² Erasmus Desiderius Roterodamus, *Apologia adversus articulos aliquot per monachos quosdam in Hispaniis exhibitos*, Basileae 1528 lub 1529 (2 wydania) i Antverpiae 1529.

⁵³ Erasmus Desiderius Roterodamus, *Querela pacis undique gentium eiec-tae [et alia]* — 13 wydań w latach 1517—1529.

nere voluerit, non negetur ei; item pernam lardi recentis 1 scilicet speck.

D[omino] Valentino Steinpic addantur libri duo illi magis accomodi, pro arbitrio executorum.

Eufemiae, famulae meae, addo pellicium ex grawerck⁵⁴, quo tempore aegritudinis meae usus sum, item eyn kleinen kesselhoken, spondam lecti, in quo dormire solet, [k. 7v] item promptuarium popinarium, parvum mensam quernam in domuncula hospitem stantem und ein seite des frischen specks.

De vestibus, sive tribus tunicis, affinibus meis legatis, volo, ut sororius meus Steger optionem habeat accipere optimam, deinde Philippus, postremo Augustinus.

Lucae, puero meo, addo byrretum ex voluto, quod in aegritudine gestare solitus sum.

Praedicto Felici lego superpellicium meum plicatum optimum, si forte postea sibi opus foret, praeterea tunicam, magnam ex zamleth simplicem, item pallia Ruthenica duo optima laneae, ut si quando studii gratia ad exterarum nationes proficiscetur, commodam vestem itinerariam sibi inde faciat, praeterea testudinem sive lutinam, ut quoque in ea carmina lyrica discat, item omnes libros meos non legatos aliis. Si vero et Valerius studium prosecutus fuerit, partiantur eos inter se, ut cuique medietas cedat. Et committantur cum vestibus custodiae parentum, ne executores ea molestia graventur. In quorum dispositione et custodia pecunias permanere volo, donec in usum destinatum erogentur.

Eiusdem Felicis fratres in districtu Allenstein existentes adhibeantur meo impendio litteris in schola Allenstenensi ad dimidium annum. Quo exacto minimus, hoc est Philippus, remittatur parentibus, Valerius vero probetur ad alterum dimidium annum. Si tunc exacto anno videbitur feliciter et egregie profecisse, lego ei marcas 20, ut stipendium unius anni in studio Elbingensi habeat. Deinde reddatur etiam parentibus, ut ipsi filiorum suorum curam gerant. Pecunia vero pro his sumptibus accipiatur ex his, quae post mortem [k. 8] meam obvenient pro Felice scilicet et Valerio ad studium Elbingense continuandum. Quae si non suffecerint, sarciant^v defectum parentes si volunt, aut proles suas ad se recipiant.

Ceterum Katherinae, nepti meae supradictae, addo poculum argenteum minimum pensans^w largiter marcham argenti.

Margaretae, sorori eius, poculum patens videlicet die schale, ^x maximum vero ^x pensans marcas argenti 2,5 scilicet totidem ac duo lata reliqua, quae alterutrum se cooperiunt^v et quasi unum constituunt, remaneant sorori.

Venerabilis dominus Achatius a T[renk], administrator Allensteinensis solutis Henrico Treger pro Valerio et Iohanne Gandeloufskie veteri ky-

^v *Nadpisane nad zamazanym sarciant.*

^w *Skr. marcas argenti 2,5 scilicet argenti 2,5 scilicet totidem.*

^{x-x} *Wstawka na marginesie.*

^y *Skr. remaneant sorori.*

⁵⁴ *Szare futro, popielice.*

pero pro Philippo puero expensis reliqua, quae^z pro eisdem nepotibus meis curabit, iuxta conducta meis sumptibus rependenda. Quod si kiperus nihil accipere voluerit, dentur uxori eius talenta duo, octo sorori eius in Hermansdorf⁵⁵ iam nubili, si honestam vitam duxerit totidem.

Lego praeterea filiae natu grandiori vasalli illius in Bugden⁵⁶ in districtu Allensteinensi, qui se meum^{aa} consanguineum iactat, talenta quatuor in subsidium dotis.

Lucae quoque Doenne, qui se Lucam Allenstein nuncupat, olim puero meo, nunc procuratori domus archiepiscopalis Rigensis lego florenos 2 Renenses in auro boni ponderis et valoris, ut compensationem accipiat pro duobus palliis Ruthenicis mihi nuper dono missis, ne in sua gravetur tenuitate.

Porro ex quo hospitale ipsum Frauenburgense⁵⁷ prope annum iacturam facit in reparationes, sed penitus frustra, ut depositis ac venditis in domo eminentiori a frontispicio [k. 8v] tegulis latericiis stramineum, aut quid durabilius est, harundineum tectum mit lehm, schindeln substituat, quod et pluviam melius cum stillicidiis perfluis arcebit et omnia calidiora intus conservabit; ad cuius exordium hoc anno auspicandum marcas 15 lego. Proventibus hospitalis annuis reparentur similiter quaequidem eiusdem hospitalis pecuniae sunt calculo nudam administrationem habente. Quae salubrius expendi non possunt quam in hunc usum, computu (?) facto alioquin tam tigna ex lignis optimis quam ipsa tigilla corruptiturque testudo rore passim perstillans ita, ut maius etiam altare a stillicidio non sit immune et pauperes vix habeant locum a perfluvio tutum. Si vero Capitulum eam partem tegulis latericiis planis proximis sequente vere tegere et quam primum possit perstudebit, lego ad hoc opus marcas quinquaginta. Nec antea pecuniam hanc ab executoribus meis numerari nec plus expendi volo, quam quid ad materias comparandas et quotidianos sumptos sufficiat. Praet[er]ea omnes clavos meos ferreos post obitum meum repertos ad idem tectum lego.

Item pro calefactura stubae, quam ex ordine facere nequeunt (eo quod plerique se loco movere non possunt nec pecuniam habeant, ut loco sui alium substituant et conducant) lego marcas 2 per executores meos, quatenus se pecuniae extendunt, dispensandas.

Eisdem tonnas duas potus mensalis, quem extraordinarium esse et singulis diebus dispensari volo, similiter lego; poterint etiam executores mei plures tonnas, si viderint eos ipsos egenos necessitatem pati, ipsis comparare et si aliae pecuniae usque superfuerint saltem ex his, quae alioqui pauperibus a me legata sunt.

[k. 9] Postremo ipsis monachis Braunsbergensibus inopia laborantibus, quorum paene oblitus fueram, marcas 5.

^z Skr. reliquam.

^{aa} Nadpisane.

⁵⁵ Ceglówo (niem. Hermsdorf), pow. olsztyński.

⁵⁶ Miejscowość niezidentyfikowana, być może zapis zniekształcony.

⁵⁷ Por. wyżej, przyp. 47 — por. G. Matern, *Die Hospitäler im Ermland*, ZGAE, Bd. 16, 1910, ss. 116 i n.

Illis vero in Wartenberg⁵⁸, quorum pauci sunt, marcas 3, ut pro erratis aut^{ab} offensis meis Deum ardentem precentur et Divinam misericordiam impetrare ex animo studeant.

Ordinata et confecta sunt haec a me 13 Ianuarii anno 1539. In quorum testimonium haec manu mea scripsi et subscripsi nec non signeto meo obsignavi hoc uno tantum addito praemissis, ut ex marcis illis 50ta, quas in usum egenorum legavi, imprimis Cronengeger, civi Frawenburgensi, decem marchae et caecae mulieri, quam ipse nutrit, erogentur, ut eo commodius eadem caeca mulier sustentari possit.

Felix Reich scripsit
et subscripsit

[k. 9v]^{ac} Ad manus v[enerabilis] d[omini] Pauli praepositi in Gutstat^{ac}.

^{ab} Wyraz zamazany.

^{ac-ac} Inną ręką u dołu strony.

⁵⁸ Miasto Barczewo (Wartembork), pow. olsztyński. Mowa o tamtejszym klasztorze franciszkańców.

Tłumaczenie polskie

TESTAMENT FELIKSA REICHA, KUSTOSZA I KANONIKA WARMIŃSKIEGO,
SPISANY WE FROMBORKU 22 XI 1538, A UZUPEŁNIONY 13 I 1539 R.

W imię Pana, amen. Ja Feliks Reich, kustosz i kanonik Kościoła Warmińskiego w przekonaniu, że życie ludzkie przemija, biorąc także pod uwagę doświadczające mnie choroby i potrzebę codziennej gotowości na śmierć, aby biegu życia nie zakończyć bez spisania testamentu i nie stworzyć przez to jakiegoś powodu do niezgody o rzeczy przeze mnie pozostawione — chcę, aby taki był mój testament czyli moja ostatnia wola i pragnę, aby został on wypełniony.

Przed wszystkim pragnę, aby mój duch wyzwolony z cielesnego jarzma został jak najpobożniej polecony Bogu Nieśmiertelnemu, jego Stwórcy, a ciało było poddane kościelnemu pogrzebowi, i to raczej przy zachowaniu chrześcijańskiej prostoty, niż w uroczystym pochodzie pogrzebowym. Mając na względzie to, że ktoś spośród panów i współbraci moich bądź ktokolwiek inny uważałby się przeze mnie dotknięty w miłości braterskiej albo czymkolwiek innym, tego czy tych proszę i zaklinam, aby tego rodzaju urazę albo uczucie krzywdy mi wybaczyli i otworzyli przede mną nadzieję na uzyskanie boskiego miłosierdzia.

W moich sprawach ziemskich postanawiam co następuje: Po pierwsze, aby przekazano 50 grzywien na ubranie, obuwie, utrzymanie i inne potrzeby ludzi ubogich, przede wszystkim mieszczan uczciwych lub wieśniaków, a nie rynkowych żebraków, chyba że panom moim wykonawcom [testamentu] będzie się wydawało, że właśnie tym sposobem dzięki szczeremu modłom pobożnych ludzi zasłużę na darowanie moich win przez miłosiernego Boga.

Z kolei Najwielebniejszemu Panu Biskupowi Warmińskiemu [Janowi

Dantyszkowij na dowód stałego szacunku zapisuję 2 rosenoble i cząstkę z rogu jednorozca, o którym ci, którzy w tych sprawach są znawcami, stanowczo utrzymują, że jest prawdziwy i czysty.

Najwielebniejszemu Panu Tidemannowi [Giesemu], biskupowi chełmińskiemu — dwa trójkątne miecze ozdobione srebrem, również przez wzgląd na szczere przywiązanie, a nie tylko ze względu na jego godność.

Czcigodnemu Panu Janowi Zimmermannowi, kantorowi tego Kościoła — dywan spośród innych najlepszy, zielnik Brunsfelsiusa z dziełkiem o poprawie środków leczniczych, nadto największą zwyczajną płytę stółową z twardego drzewa.

Czcigodnemu Panu Mikołajowi Kopernikowi, kanonikowi tego Kościoła — 4 dawidowe guldeny, Dioscorides — dzieło, które przekazałem mu na własność jeszcze za życia; nadto dzieła Chryzostoma i Atanazego w tłumaczeniu Erazma, zebrane w jednym kodeksie.

Czcigodnemu Panu Achacemu von Trenck, kanonikowi, wszystkie moje sidła i pułapki myśliwskie oraz wszystkie sieci rybackie, a nadto książki, które ode mnie usposobionego życzliwie niechaj przyjmie. Również dzieło z psalmami Aretiusa Felinusa.

Czcigodnemu Panu Jerzemu Hentze, kanonikowi chełmińskiemu, na dowód wiecznej przyjaźni złoty sygnet, którego zwykłem używać do pieczętowania listów.

Czcigodnemu Panu prepozytowi dobromiejskiemu, Pawłowi Snopkowi, w stosunku do którego wypełnię zobowiązanie, które jestem mu w pierwszym rzędzie winien, jeżeli zgodnie z moim manuskryptem przyjmie nobla z innych największego, ważącego 10 węgierskich [floreń], srebrny kielich średniej wielkości, wykonany przez rzemieślnika z nową nóżką i pokrywką, dzieło złotnika Gaspera, za co zapłaciłem półtora grzywny, mojego wierzchowca z siodłem, uzdą i innymi przyborami, cynową miednicę ze szkatułą ozdobioną złotem, srebrem i innymi malowidłami wraz z naczyniem mosiężnym do niej należącym, trzy wielkie płótna malowane dla ozdoby ściany swojej letniej sali w Dobrym Mieście, których malowidło naśladuje szaty frygijskie; nadto Zbiór Prawa Kanonicznego. Wyznaję, że jemu jako wielkiemu przyjacielowi i szczególnemu dobroczyńcy zawdzięczałem wiele w okresie potrzeby. Ponieważ jednak pomyślny stan jego majątku, dzięki pomocy Bożej, przewyższa moje możliwości, niech stanie mu się przyjemna moja dobra wola.

Poszczególnym Panom Kanonikom Kościoła Warmińskiego, którzy będą obecni na moim pogrzebie, zapisuję 2 hornguldeny, a poszczególnym wikariuszom jedynie wówczas obecnym ze wspólnych po 1 hornguldenie, członkom chóru, którzy nie będą wikariuszami, jak również dzwonnikom po pół grzywny. Mówiąc o obecności nie mam na myśli fikcyjnej, ale fizyczną, rzeczywistą, osobistą i prawdziwą obecność, aby zostali z tego wyłączeni także chorzy.

Poszczególnym kanonikom dobromiejskim, w chwili mojej śmierci rzeczywiście i fizycznie rezydującym przy tym kościele, zapisuję 2 dawidowe guldeny, zaś wikariuszom po 1 hornguldenie, mistrzowi uczniów i dzwonnikowi po 20 szelągów, jeżeli istotnie będą uczestniczyć w pogrzebie.

Na prace budowlane tegoż Kościoła Warmińskiego — 10 talentów.

Kustodii — nowy sęk kryształowy, otoczony pozłacanym srebrem i w inny sposób ozdobiony, które zwykły zwiisać z tarcz kap lepszego gatunku oraz lepszą pelerynę z kapturem (*almutium*).

Na prace budowlane kościoła w Dobrym Mieście — 10 grzywien oraz na prace budowlane tam istniejącego kolegium w podobny sposób [zapisuje] 10 grzywien.

Na cele związane z amboną, czyli dla pełniącego urząd kaznodziejski w tym kościele dobromiejskim, 10 grzywien, aby stąd brano po 2 grzywiny stałego wynagrodzenia na utrzymanie kaznodziei i corocznie je wypłacano. Chcę, aby w tej sprawie stanowisko kapituły tegoż kościoła zostało potwierdzone przysięgą.

Panu dziekanowi tegoż kościoła, Mikołajowi Human moją drugą pelerynę z kapturem (*almutium*), ozdobioną pozłacanymi kołami srebrnymi.

Panu Tomaszowi Groisch, tamtejszemu kanonikowi, szczególnemu przyjacielowi, 1 rosenobel, nowy brewiarz rzymski oraz *Lucubrationses Pomeranienses*(?).

Panu Fabianowi Emerich, kanonikowi tegoż kościoła, jego kaznodziei i wikariuszowi, najdroższemu przyjacielowi, 10 grzywien, szatę spodnią czyli szubę czarną z włosia, długą, inną szatę spodnią, zwyczajną, lnianą, równie długą, koloru czarnego, których często zwykłem używać w kościele, dwie cynowe czarki średniej wielkości, nadto dwa dzbanki, dwie wybrane komże, dwie szaty zakonne, komże, które wybierze sobie z tych prostszych, nadto najlepszy wał płótna na komże, zdobytego w tym roku w Olsztynie. Także wszelkie zbiory zgromadzone moimi własnymi rękoma, jak również rękoma innych pozostałych, dotyczące medycyny i jakichkolwiek innych spraw, także materiały wonne czy aptekarskie i najróżniejsze lecznicze, aby za jego pośrednictwem mogły służyć pomocą biednym chorym, a w głównej mierze jemu samemu.

Panu Jakubowi Schreter, kanonikowi w wymienionym kościele w Dobrym Mieście, teraz rezydującemu w Kiwitach, 8 talerzy cynowych, jak to zwykło się mówić, skorup, zamkniętych w jednej szkatułce. Nadto Erazmowe Parafrazy, Listy Pawła i innych Apostołów w dwóch woluminach, pozostawionych mi przez świętej pamięci Jakuba Glesera, nadto 2 hornguldeny.

Panu Walentynowi Steinpic, tamtejszemu kanonikowi, komornikowi Wielebno Pana Biskupa Warmińskiego, 2 floreny gorsze (?).

Także dla wymienionego kolegium dobromiejskiego, Mowy Augustyna o czasie i świętych z dziełem 50 homilii i innych, ujęte w dwóch woluminach, po śmierci niegdyś Macieja Gerdaw, tamtejszego dziekana, przez Tomasza ongiś Wernera klasztorowi braniewskiemu zapisane, a przeze mnie od tego klasztoru uzyskane.

Panu Grzegorzowi Bierfrunt, również niegdyś kanonikowi dobromiejskiemu, obecnie proboszczowi w Świątkach, [zapisuje] Biblię z konkordancjami, wydrukowaną w Lyonie w 1515 roku, którą ten mi darował jeszcze nie zszytą po ostatniej wojnie pruskiej [1520—1521 r.].

Panu Stefanowi Hintze, wikariuszowi tamtejszego kościoła, rezydu-

jącemu w Gdańsku, czarny, włoski biret o kształcie czworokątnym, 2 z większych karolinów i 4 hornguldeny.

Panu Szymonowi Lanifici, wikariuszowi i organiście Kościoła Warmińskiego, 2 hornguldeny i tezy z zakresu medycyny, a jego służącemu pół grzywny.

Panu Szymonowi Behner, tamtejszemu wikariuszowi 2 dawidowe guldeny i biret nowy, aksamitny, czarnego koloru, obciągnięty sobolowymi skórkami.

Panu Hieronimowi Meyfleysch, również wikariuszowi, aby zbyt nie obciążać obowiązków notariusza, w tym moim testamencie polecam wypłacić 1 talent.

Panu Piotrowi, zastępcy proboszcza w Olsztynie, Mowy Ruperta *De litis ordinis minoris*.

Panu Jakubowi, proboszczowi w Pogrodziu, Mowy Gabriela Biela ze Spiry w dwóch ujęte tomach tak, aby każdy pozostał dla następcy w wymienionych kościołach, czy raczej, aby w tych kościołach służyły jako pomoc dla kaznodziejów.

Kościółowi parafialnemu w Reszlu na prace budowlane 10 grzywien i wielki tom Augustyna *De civitate*, a także Tomasza z Argentina.

Kościółowi parafialnemu w Orniecie na prace budowlane podobnie 5 grzywien, tekst Sentencji [Piotra Lombarda] i [komentarz] Bonawentury na ten temat w trzech tomach.

Ćórcę Henryka Treger w Kieźlinach, okręgu Olsztyn, z przeznaczeniem na wsparcie posagu, gdy zostanie wydana zamąż, [zapisuję] 10 talentów.

Bertrandowi w Majdach z tego samego terenu — 5 talentów.

Ćórcę Laurentego Am Orti, mieszańca fromborskiego, która została poślubiona Janowi Lorah, daruję 10 grzywien, zamieniając je na jej wsparcie posagu.

Wilhelmowi Dawidowi z Lidzbarka Warmińskiego, obecnie przebywającemu w szkole w Elblągu, na cele związane z wydatkami w ciągu jednego roku, 20 grzywien.

Eustachemu, synowi Grzegorza Knobelsdorfa, także z Lidzbarka Warmińskiego, obecnie przebywającemu na uczelni w Lipsku, o którym mówi się, że z pożytkiem odbywa studia humanistyczne, 10 talentów.

Eufemii, mojej służącej, która chociaż przez krótki czas, jednak wiernie mi służyła i z procentem otrzymywała roczne wynagrodzenie, przekazuję mały domek, który kupiłem w tym roku za 25 grzywien od Piotra Fabera, także ogród ciągnący się od okolic szpitala, od rzeki Baudy z lewej strony w kierunku Zalewu Wiślanego; nadto dwie krowy, o ile jakies pozostaną, dwa cynowe dzbanki o średnich rozmiarach na jej użytk, także dwie konwie, dwa kotły z mniejszego gatunku, tzw. hertkessel, zwykle łożka, dolne i górne, jedną poduszkę, jeden podgłówek, a także jeden komplet bielizny pościelowej. Nadto także 20 grzywien, pod tym jednak warunkiem, że w chwili śmierci będzie pozostawała na służbie, bądź też ze względu na zły stan zdrowia czy starość dłużej nie będzie mi mogła służyć.

Mojemu starszemu służącemu ponad wynagrodzenie udzielane mu za pracę, należy dodać 5 grzywien. Drugiemu, mianowicie Gawłowi — 4 grzywny. Obydwom szatę spodnią, której zwykli używać jeźdźcy, które staną się jednak ich własnością pod warunkiem podobnym, to znaczy, jeżeli w czasie mojej śmierci będą mi służyć.

Stajennemu należy dodać 3 grzywny.

Łukaszwowi, mojemu chłopcu, wraz z różnymi (?) ubraniami [zapisuję] 18 grzywien i 2 [grzywny], które jest mi winien Antoni, mój krewny.

Służącej zaś Apolonii ponad otrzymywane wynagrodzenie z przeznaczeniem na wsparcie jej posagu — 10 grzywien, o ile będzie się prowadziła przywoicie i pędziła godziwy tryb życia, jak również nie będzie pod wpływem nauki starej Tilheuisse, wobec czego pieniądze winne być zatrzymane do chwili jej wyjścia zamąż czy zaręczyn.

Z kolei przejdę do moich najbliższych. Mikołajowi Steger, mężowi mojej siostry, gdańszczaninowi, zapisuję szatę spodnią czyli szubę z kamlotu obciągniętą marcowym futerkiem, a także sztylet *tessac*, długą, ozdobną srebrem.

Filipowi Fiddeler, mężowi Katarzyny, mojej siostrzenicy, miecz rapier i szatę spodnią lepszego gatunku, koloru czarnego z atlasu, obciągniętą lisami. Katarzynie, jego żonie, a mojej siostrzenicy wyżej wymienionej, 30 zwykłych hornguldenów oraz 3 srebrne łyżki.

Augustynowi, mężowi Małgorzaty, drugiej siostrzenicy, lnianą szatę spodnią koloru szarego, zwyczajem ruskim zrobioną z płótna purpurowego i obciągniętą skórkami lisimi, której zwykłem używać jako jeździec, ponadto kuszę z mniejszym haczykiem, z małą korbą. Wymienionej zaś Małgorzacie, jego żonie, mojej drugiej siostrzenicy zapisuję 30 zwykłych hornguldenów, cztery dzbanki cynowe, jednakże nie z tych większych, tyleż konewek, jeden kandelabr z większego gatunku. Także szatę spodnią zwyczajną, mniejszą, z czarnego kamlotu, którą Pan Nasz Najwielebniejszy Biskup Warmiński przekazał mi w darze. Również inne rodzaje wsparcia owe dwie siostrzenice ode mnie otrzymają, dopóki trwają w małżeństwie. Same niech baczą, że nie powinny nimi wzgardzić, czy byłyby wdzięczne albo w przyszłości będą wdzięczne, niech o tym za wyrokuje Bóg.

Wreszcie mojej rodzonej siostrze Katarzynie Stegerin, zapisuję wpierw z taksy mojej kanonicznej kurii 200 grzywien, Feliksowi Videleriusowi, mojemu siostrzeńcowi, z teje taksy inne 200 grzywien, aby przyjąwszy je mógł się poświęcić studiom nad literaturą. Pozostałe pieniądze, które pozostaną z tej taksy, zapisuję na rzecz ambony, czyli urzędu kaznodziejskiego w tym Kościele Warmińskim, w tym celu, aby opłata na rzecz kaznodziei była utrzymana w wyższej stawce, niż urząd ten obecnie posiada, jednakże tak [należy postąpić], aby w odbiorze pieniędzy na miejscu pierwszym stawiano siostrę, później Feliksa, a na końcu urząd kaznodziejski. Aby nie wydawało się rzeczą dziwną, że także ten urząd wspieram, niechaj więc zostanie przeprowadzona właściwa taksacja moich zabudowań. Na ich budowę (co w obliczu śmierci potwierdzam jako słowa szczerzej prawdy) oprócz największego wkładu mojej rodziny, prac

moich koni, nie uwzględnionych w rachunku, także oprócz wydatków na pokarm i napój udzielane przeze mnie robotnikom i najemnikom w czasie wykonywania ich pracy, wreszcie (co z wszystkiego uważam za rzecz najważniejszą) oprócz najcięższej mojej własnej troski i gorliwości oraz niezliczonych dowodów chciwości (?), z wyliczonych pieniędzy wydałem ponad 70 grzywien, jak to można stwierdzić w moim pieniężnym rejestrze poza tym przeze mnie sporządzonym. Stąd też czcigodną Kapitułę zaklinam na mściwą sprawiedliwość Boga, aby ze względu na zniszczenie moich wymienionych budowli, bądź na skutek taksacji mojej kurii kanonicznej, wyżej wymienieni spadkobiercy nie zostali pozbawieni należnej im części, a jednocześnie w ten sposób nie została wypełniona moja ostatnia najwyższa wola.

W końcu Katarzynie, mojej wyżej wymienionej siostrze, oprócz 200 grzywien z taksy kurii dodaję z pieniędzy także inne 300 grzywien z mojego dziedzictwa, aby tą sumą pieniędzy, tzn. 500 grzywiami, była w pełni zadowolona. Poza tym wszystkie razem i poszczególne z osobna przedmioty moje i dobra, bądź cokolwiek innego, co wśród przedmiotów wyżej wypisanych nie zostało wyszczególnione — wszystko to przekazuję mojej siostrze, którą uznaję i mianuję moją spadkobierczynią w stosunku do całości. Jeżeli jednak po mojej śmierci nie będzie jej już wśród żywych, spadkobiercami niechaj staną się wyżej wymienione moje siostrzenice, bądź też inni moi najbliżsi krewni pozostający przy życiu. Niech będą spadkobiercami w stosunku do wszystkiego, co nie zostało przeze mnie zapisane tak jednakże, [aby] do 50 grzywien przeze mnie zapisanych na rzecz biednych, jak to wyżej wskazano, dodane zostały dalsze 50 grzywien, aby w ten sposób biedni otrzymali w sumie 100 grzywien. Nadto mają być wypłacone pieniądze uczącym się młodzieńcom i dobrze prowadzącym się dziewczętom.

Wreszcie jako wykonawców tego mojego testamentu ustanawiam wyżej wzmiankowanych panów Jana Zimmermanna, kantora, i Achacego von Trenck, kanoników, o ile ten pan Achacy będzie rezydował przy Kościele, czy też będzie mógł właściwie uczestniczyć przy jego wykonaniu. Także z wymienionych wyżej pana Fabiana Emericha, jak i Szymona Behnera, wikariuszy tegoż Kościoła Warmińskiego, udzielając im i przyznając wszelką władzę i pełnomocnictwo odnośnie do wyżej wyszczególnionych i innych wszelkiego rodzaju dóbr i spraw, pozwałam zgodnie z przepisanyim ustaleniem i według swego uznania dysponować i zarządzać wszystkim i każdą rzeczą z osobna, o ile uznają, że należy postąpić inaczej i wykonać, skoro w stosunku do tego, co wyżej ustalono, byłoby to konieczne czy też korzystne. Usilnie w imię Boże ich proszę i zaklinam, żeby przyjęli na siebie cały ciężar wykonania i wyżej spisana moją najwyższą wolę wiernie wypełnili. Pragnę jednak i postanawiam, że gdyby to moje zarządzenie czy ustalenie prawnie nie mogło mieć mocy prawowitego testamentu, przynajmniej to, co zgodnie z prawem zostało uroczystie ogłoszone pismem o darowiznie ze względu na śmierć czy jakikolwiek inny powód, niechaj posiada wartość ostatniej woli i otrzyma moc obowiązującą. Na dowód tego obecne pismo, zawie-

rające taką ostatnią moją wolę, własnoręcznie spisałem i potwierdziłem moim sygnetem. Działo się to w mojej siedzibie przy wymienionym Kościele Warmińskim 22 listopada roku Pańskiego 1538.

Przed paru dniami, ja Feliks Reich, kustosz i kanonik warmiński przedstawiłem testament czyli ostatnią moją wolę, będąc w pełni świadomości. Ponieważ jednak w sprawach ludzkich nic nie jest trwałe i wiele w zależności od woli śmiertelników w szczególnych momentach ulega zmianie, albo też podlega zapomnieniu, pragnę przeto, żeby wszystko zostało potwierdzone uroczystą obietnicą, że przez ten dodatek, czy też niewielką zmianę pragnę wyżej wskazaną ostatnią moją wolę wyjaśnić, potwierdzić, jak również dodać to, o czym uprzednio nie pamiętałem, pod żadnym jednak warunkiem nie mam zamiaru jej unieważnić, ale jeszcze silniej utwierdzić w mocy.

Wpierw czcigodnemu panu Achacemu von Trenck dodaję dwie księgi statutów królewskich i innych zapieczetowanych praw tego Kościoła, dzieło Erazma, mianowicie *Apologię przeciw mnichom hiszpańskim* wraz z zestawieniem wielu innych dzieł, *Skargę w sprawie pokoju* i inne, oraz stół albo płytę średniej wielkości z twardego drewna z nogami; nadto cztery lepszego gatunku oszczepty myśliwskie.

Panu Fabianowi Emerich dodaję mój wydrukowany mszał i Agendę czyli porządek warmiński nabożeństw, spisany moją własną ręką, będący jednak dotąd w stanie surowym, wymagającym poprawek. Także materiały aptekarskie i inne środki medyczne, łącznie z wodami leczniczymi, które można będzie znaleźć zarówno w pokoju, jak i sypialni, a także rozproszone w różnych innych miejscach, aby za ich pomocą mógł wspierać ludzi biednych i chorych. Jeżeli jednak moja siostra chciałaby z wymienionych rzeczy zachować coś na własny użytek, nie należy jej tego wzbraniać. Do tego dodaję jedną szynkę świeżej słoniny, tzw. *speck*.

Panu Walentynowi Steinpic należy dodać dwie książki najbardziej dla niego przydatne, zgodnie z uznaniem wykonawców testamentu.

Eufemii, mojej służącej, dodaję kozuch skórzany z futra szarego, którego używałem w okresie mojej choroby, także mały garnek (?); obiecuje nadto łóżko, w którym zwykła sypiać, także komodę kuchenną, mały stół stojący w domu dla gości i jeden poełc świeżej słoniny.

Z ubrań czyli z trzech szat spodnich, które mają być przydzielone moim krewnym, chcę, aby mój siostrzeniec Steger miał wolny wybór do najlepszej, z kolei Filip, a w końcu Augustyn.

Łukaszowi, mojemu chłopcu, dodaję biret z kozuszką, który zwykłem ncsić w okresie choroby.

Wymienionemu wyżej Feliksowi zapisuję mój najlepszy egzemplarz pofałdowanej komży, jeżeli oczywiście będzie mu później potrzebna; nadto szatę spodnią wielką i prostą z kamlotu, także dwa płaszczki ruskie z najlepszej wełny, jeśliby kiedyś w zamiarze podjęcia studiów wyruszył do obcych krajów, aby sobie z tego dał uszyć szatę dogodną do podróży, do tego lutnie, by na niej mógł się uczyć lirycznych wierszy; nadto wszystkie moje książki nie zapisane innym. Jeżeli także Walery zamierzałby oddać się studiom, niechaj się nimi między sobą podziela, aby każdy otrzymał po połowie. Wraz z ubraniem niech będą oddane

pod opiekę rodzicom, ażeby tym trudem nie obciążać wykonawców. Pragnę także, aby w ich dyspozycji i pod ich opieką pozostawały pieniądze, dopóki nie zostaną przeznaczone na wymieniony cel.

Bracia teoż Feliksa, mieszkający w okręgu olsztyńskim, na mój koszt i na podstawie mojego listu polecającego niech zostaną przyjęci do szkoły olsztyńskiej na okres pół roku. Po upływie tego czasu najmłodszy, to znaczy Filip, niech zostanie odesłany do rodziców, natomiast Walery powinien próbować przez następne pół roku. Jeżeli wówczas po ukończeniu roku okaże się, że pomyślnie i znakomicie czyni postępy, zapisuję mu 20 grzywien na stypendium jednoroczne dla podjęcia studiów w Elblągu. Potem także powinien wrócić do rodziców, aby ci roztoczyli nad nim opiekę. Pieniądze zaś na pokrycie tych kosztów niech biorą z tych, które po mojej śmierci mają być przeznaczone na kontynuację studiów w Elblągu, rozumie się Feliksa i Walerego. Jeżeli i one nie wystarczą, rodzice sami, jeżeli będą chcieli, niech uzupełnią braki w tym względzie, albo też zatrzymają swoje dzieci przy sobie.

Poza tym Katarzynie, mojej wspomnianej siostrzenicy, dodaję kielich srebrny, najmniejszych rozmiarów, kosztujący 1 grzywnę srebra.

Małgorzacie, jej siostrze, kielich otwarty, tzn. czare; największy zaś kosztujący 2,5 grzywny srebra, to znaczy tyle co dwa pozostałe, które nawzajem się uzupełniają i stanowią jakby jedno, niech pozostaną u siostry.

Czcigodny Pan Achacy von Trenck, administrator olsztyński, wydawszy pieniądze Henrykowi Tregerowi na Walerego i Janowi Gandeloufskiemu, staremu kiperowi, na chłopca Filipa, pozostałe, które na cele tych moich siostrzeńców zachowa, zgodnie z umową winne być wypłacone z moich dochodów. Jeżeli jednak kiper nie będzie chciał niczego przyjąć, należy 2 talenty dać jego żonie i 8 [talentów] jego siostrze w Cegłowie już zamężnej, o ile będzie tam prowadziła uczciwy tryb życia.

Zapisuję ponadto starszej córce tego wasała w Bugden(?), w okręgu olsztyńskim, który mieni się moim krewnym, 4 talenty z przeznaczeniem na posag.

Także Łukaszowi Doenne, który nazwał się Łukaszem Olsztyńskim, ongiś mojemu chłopcu, a obecnie zarządcy domu arcybiskupiego w Rydze, zapisuję 2 floreny reńskie w złocie dobrego ciężaru i wartości, aby otrzymał wynagrodzenie za dwa płaszcze ruskie przysłane mi niegdyś w darze, aby nie pogłębił się w swoim ubóstwie.

Dalej, ponieważ ów szpital fromborski miał nieomal roczną przerwę w naprawie, która byłaby zresztą prawie daremna, chcę, aby po zdjęciu i sprzedaniu zamienić słomiane pokrycie na domu o okazalszym wyglądzie od frontu dachówkami ceglastymi, albo co jest brzydsze, pokryciem trzcinowym z gliną i gontami. [Pokrycie] to lepiej strzeże przed deszczem i ulewą, a także nie pozwala na powstawanie przecieków, a wewnątrz zachowuje wszystko ciepłym. Na rozpoczęcie tego dzieła w tym roku przeznaczam 15 grzywien. Z rocznych dochodów szpitala niech będą przeprowadzane podobne naprawy, bo przecież pieniądze tego szpitala wchodzi w koszty zwykłej administracji. Nie mogą one znaleźć lepszego przeznaczenia, jak właśnie na ten cel, jeżeli zrobi się rachunek, że ni-

szczeją zarówno belki z najlepszego drewna, jak i belki małe, a także tu i ówdzie na skutek wilgoci psuje się dach i przepuszcza wodę do tego stopnia, że nawet wielki oltarz nie jest nietknięty przez ulewę, a ubodzy niewiele mają bezpiecznego miejsca przed zaciekami. Jeżeli więc Kapi-tuła tę część rzeczywiście każe przykryć jak naprędzej płaskimi dachówkami ceglastymi, układanymi jedne obok drugich, zapisuję na ten cel 50 grzywien. Pragnę jednak, ażeby te pieniądze przez wykonawców mojego testamentu nie były wydane wcześniej, ani też w większej sumie, niż właśnie tyle, ile wystarczy na przygotowanie materiałów oraz na codzienne wydatki. Ponadto wszystkie gwoździe żelazne zapisuję po mojej śmierci na ten dach.

Również na cele ogrzewania pokoju, czego zazwyczaj nie czyniono (dlatego że wielu nie może poruszać się z miejsca i nie ma pieniędzy, aby na swoje miejsce zdobyć i postawić kogoś innego), zapisuję 2 grzywiny do wydania przez moich wykonawców, o ile wystarczy na to pieniądze.

Tymże zapisuję w podobny sposób dwie beczki miesięcznego napoju i chcę, żeby był traktowany jako nadzwyczajny i rozdzielany w szczególnych dniach. Wykonawcy tego testamentu, skoro będą wiedzieli, że ci sami biedni żyją w potrzebie, będą mogli przeznaczyć dla nich także więcej beczek, o ile czasem zostaną pieniądze z tych, które w inny sposób zapisałem na rzecz biednych.

W końcu samym zakonnikom braniewskim, borykającym się z potrzebami, a o których nieomal zapomniałem, zapisuję 5 grzywien.

Tym zaś, którzy są w Barczewie (Wartemborku), a jest ich niewiele — 3 grzywiny, aby żarliwie wznosili modły do Boga za moje przewiny i błędy i starali się z szczerego serca błagać Boskie miłosierdzie.

Wszystko to zostało przeze mnie zarządzane i dokonane 13 stycznia 1539 roku. Na dowód tego spisałem i podpisałem to moją ręką, jak również opieczętowałem moim pierścieniem, dodając do tego, co wyżej powiedziano, jedynie to, aby z tych 50 grzywien, które zapisałem na rzecz biednych, na pierwszym miejscu wydać 10 grzywien Kronengegerowi, mieszczaninowi fromborskiemu i niewidomej kobiecie, którą ten utrzymuje, aby ta niewidoma kobieta tym łatwiej mogła być utrzymana.

Feliks Reich spisał i podpisał

Na ręce czcigodnego pana Pawła [Snopka], prepozyta w Dobrym Mieście.

*Przełożył
Edmund Heza (Toruń)*

DAS TESTAMENT DES KUSTOS VON ERMLAND
FELIX REICH AUS DEN JAHREN 1538—1539

Zusammenfassung

Die vorliegende Veröffentlichung enthält einen Kommentar zur Ausgabe des Testaments eines Gefährten des Nicolaus Copernicus: Felix Reich, sowie die lateinische Edition des Testaments (aus dem Staatlichen Archivlager Göttingen, Etatsministerium, Ermland, 31e, Nr. 179, f. 1—9v) mit einer polnischen Übersetzung. Reich, seit 1501 Sekretär des Bischofs von Ermland Lucas Watzenrode, begegnete Copernicus zunächst in Lidzbark Warمیński (Heilsberg) (bis 1510) und nachher in Frombork (Frauenburg), wo er seit 1526 als Domherr des ermländischen Domkapitels weilte. Er übte damals zeitweise Verwaltungsfunktionen aus, die den von Copernicus ausgeübten ähnlich waren (Kanzler, Administrator der Güter des Domkapitels). Er nahm zusammen mit ihm an den Diskussionen über die Währungsreform in Königlich- und Herzoglich-Preussen in den Jahren 1528—1530 teil und hat eine Abschrift der Copernicus—Abhandlung über die Münze aus dem Jahre 1528 gefertigt. Im Juli 1538 wurde er Kustos von Ermland; doch bereits im Herbst erkrankte er, wobei er von dem Doktor Nicolaus Copernicus ärztlich behandelt wurde. Am 22. November 1538 schrieb er seinen letzten Willen auf, den er noch am 13. Januar 1539 ergänzte. Er ist in Frombork am 1. März 1539 gestorben. Reich gehörte also zum „Copernicanischen Kreis“; sein Testament kann demnach etwas zu unserem Wissen über das Alltagsleben und das Niveau der geistigen Kultur der ermländischen Domherren beitragen, darüber hinaus auch über Nicolaus Copernicus, wobei es als eine Art Ersatz für sein nicht erhaltenes Testament betrachtet werden darf.

Das Testament Reichs, in einer Abschrift aus dem 16. Jahrhundert erhalten, die für den Propst von Dobre Miasto (Guttstadt), Paulus Snopek, ausgefertigt wurde, enthält mehrere Geldlegate (darunter eins für Copernicus: 4 Davidsgülden), Bücher und Sachwerte (Kleidung, Gegenstände des täglichen Gebrauchs) an Personen (insbesondere aus dem Kreise der ermländischen Geistlichkeit und der Verwandten), sowie an kirchliche Institutionen des Ermlands. Es befinden sich darunter auch Stipendien für die ermländische Jugend, die in dem Akademischen Gymnasium in Elbląg (Elbing) studierte oder studieren sollte, ungeachtet dessen, dass dieses Gymnasium damals von Wilhelm Gnaphaeus geleitet wurde, der zu den hervorragenden Verbreitern der Reformation gehörte. Es ist somit ein Beweis der gemäßigten Haltung Reichs zu diesem Problem. Die Bücherlegate beziehen sich aus 20 Exemplare, hauptsächlich theologischen Inhalts, in einem geringeren Masse aus den Gebieten der Philosophie, des Rechts und der Medizin. Es sind darunter auch 4 Ausgaben des Erasmus von Rotterdam vertreten (u. a. *Apologia adversus articulos aliquot per monachos quosdam in Hispaniis exhibitos*; *Querela pacis undique gentium eiectae*). Eines von den Exemplaren der Werke des Erasmus, eine Ausgabe der Schriften des Johannes Chrysostomos und des Athanasius vermachte Reich an Copernicus. Ebenfalls wurde ein medizinisches Werk, *De medica materia* von Dioscorides Pedacius an Copernicus vermacht mit der Bemerkung, dass es ihm bereits früher überwiesen wurde. Damit gelangen wir zu einer Ergänzung der Bibliothek des Copernicus im Bereich der Medizin, da in den bisherigen Zusammenstellungen dieses Werk von Dioscorides nicht erwähnt wird (die beiden von Reich an Copernicus verschenkten Werke konnten aber weder in den polnischen, noch in den schwedischen Sammlungen in Uppsala identifiziert werden).

Eine Reihe von Vermächtnissen enthält Angaben über die Kleidung des ermländischen Domherrn bei der Ausübung geistlicher Pflichten und im Alltagsleben, dann über die Ausstattung des Haushalts von Reich mit den Gegenständen des täglichen Gebrauchs, dem Vieh, dem Jagd- und Fischereizubehör, sowie den Kunstgegenständen (Bilder, Schwert). Der Inhalt des Testament von Reich bereichert demnach unser Wissen über die geistige Kultur der höheren Geistlichkeit in der Zeit des Copernicus sowie über seine materielle Kultur und ergänzt somit unser bisher geringes Wissen über die Verhältnisse des Alltags der Mitglieder des ermländischen Domkapitels, dem auch Copernicus angehörte.

Übers. J. Serczyk